

УДК 075.1:[94:321.74] (4-11)

DOI <https://doi.org/110.32838/2710-4656/2021.5-2/34>**Ципердюк І. М.**

ЗВО «Університет Короля Данила»

30-РІЧЧЯ ПАДІННЯ КОМУНІЗМУ НА СХОДІ ЄВРОПИ У ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕДАКЦІЙ «ГОЛОСУ АМЕРИКИ», BBC, DW, РАДІО «ВАТИКАН» І «СВОБОДА»

У статті досліджено матеріали українських редакцій «Голосу Америки», BBC, DW, радіо «Ватикан» і «Свобода», присвячені 30-річчю падіння комунізму на сході Європи. Змістом програм є інтерпретація важливих історичних подій, як-от: перші вибори в Польщі за участю опозиції, проведення круглого столу в Угорщині з підписанням угоди про вільні вибори, падіння Берлінської стіни та Оксамитова революція в Чехії, кривава революція в Румунії.

Окремо розглянуто масштабний спецпроект української редакції радіо «Свобода» «1989: як падав комунізм на Сході Європи», у межах якого журналісти створили різножанрові матеріали – аналітичні статті, радіоінтерв'ю, відеосюжети, фоторепортажі, радіопрोगрами з текстовим викладом на сайті, іконографіку, навіть окремі своєрідні «путівники», у яких детально розповідається, що насамперед варто читати, слухати та дивитися про падіння Берлінського муру. Вони свідчать про глибоке проникнення в тему, журналістський професіоналізм, прагнення різними каналами, використовуючи сучасні можливості конвергентного ньюзруму, донести її до якомога ширшої аудиторії.

З'ясовано, що українська редакція радіо «Свобода» зуміла продемонструвати, що події, які охопили Європу 1989 року, торкнулися також України, де аналогічні суспільно-політичні процеси відбувалися з певним запізненням, оскільки вона входила до складу СРСР.

Показано, що українські редакції «Голосу Америки», BBC, DW, радіо «Ватикан» меншою мірою висвітлювали події, пов'язані з падінням Берлінського муру та закінченням «холодної війни». Водночас усі українські редакції («Голосу Америки», BBC, DW, радіо «Ватикан» і «Свобода») у своїх матеріалах, присвячених 30-літтю падіння комунізму в Східній Європі, ставили за мету насамперед нагадати українцям про цю історичну подію та її вплив на становлення України як держави та відновлення її незалежності.

Ключові слова: українські редакції «Голосу Америки», BBC, DW, радіо «Свобода»; «Ватикан», Берлінський мур, «холодна війна», Східна Європа, комунізм.

Постановка проблеми. Падіння Берлінського муру стало символом об'єднання Європи та закінчення «холодної війни». Стіна протяжністю 155 кілометрів, додатково оснащена на багатьох ділянках «смугою смерті», стала для всього світу наочним утіленням «залізної завіси», що розділила країни західних демократій та СРСР із його сателітами. Ця подія детонувала низку процесів, що спричинили проголошення державної незалежності України, відновлення історичної правди, згідно з якою українці – невід'ємна частина європейської спільноти: «Україна географічно «наблизилася» до Європи, почали змінюватися погляди громадян, які раніше визначалися умовами «холодної війни»: на зміну ворожості поширилися погляди на західні країни як партнерів» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 30-річчя падіння комунізму в Східній Європі як підсумок «холодної війни» стало темою для чис-

ленних дискусій і наукових розвідок. У вітчизняному науковому дискурсі вказану проблематику традиційно порушують передовсім історики (див., наприклад, праці А. Кудряченка, А. Мартінова, О. Іванова, Ю. Курнишової, В. Солошенко, П. Рудякова, О. Білого та ін. [11]). Дослідники медіасередовища не звертали окремої уваги на інтерпретацію українськими ЗМІ цієї знакової події, хоча знищення Берлінського муру неодноразово було темою матеріалів українських журналістів, переважно присвячених черговій річниці цієї події. Вважаємо, що назріла потреба проаналізувати роль українських редакцій закордонних радіостанцій у висвітленні цієї теми.

Постановка завдання. Метою статті є всебічний аналіз програм українських редакцій «Голосу Америки», BBC, DW, радіо «Ватикан» і «Свобода», присвячених 30-літтю падіння комунізму в Східній Європі. Завдання наукового дослі-

дження – розглянути змістове наповнення журналістських матеріалів, з'ясувати форми й прийоми донесення до аудиторії інформації про важливі питання світової та національної історії.

Виклад основного матеріалу. 1989 рік у Східній Європі назавжди змінив сучасний світ. Наслідком повалення комунізму стали перші вибори в Польщі за участі опозиції, проведення круглого столу в Угорщині з підписанням угоди про вільні вибори, падіння Берлінської стіни та Оксамитова революція в Чехії, кривава революція в Румунії. Ці надзвичайно важливі етапи в історичній перспективі привертають зараз увагу ЗМІ здебільшого в контексті відзначення чергової ювілейної дати. Не стала винятком 30-та річниця з часу падіння Берлінської стіни – найбільш яскравого символу «холодної війни», наочного втілення поділу людства на соціалістичний та капіталістичний табори.

Українські редакції «Голосу Америки», ВВС, DW, радіо «Ватикан» і «Свобода» виділили висвітленню 30-річчя розвалу комуністичного режиму в Східній Європі значно більше ефірного часу, ніж вітчизняні ЗМІ, які здебільшого обмежилися короткими повідомленнями на цю тему.

«1989: як падав комунізм на Сході Європи» – таку назву мав масштабний спецпроект української редакції радіо «Свобода», присвячений епохальним змінам, які стали підсумком «холодної війни». У кількох десятках різножанрових матеріалів – від аналітичних статей, радіоінтерв'ю до відеосюжетів та фоторепортажів – було детально не лише розказано про події 1989 року, але й показано, на якому історичному ґрунті вони постали, які наслідки мали для майбутнього країн, що входили до складу колишнього СРСР та соціалістичного табору.

Дональд Туск, тодішній Президент Європейської ради, виступаючи на міжнародній конференції з нагоди 10-річчя «Східного партнерства» в грузинському Батумі, наголосив: «Ось що спало мені на думку. Ви пригадуєте, як президент Росії (Володимир Путін – ред.) сказав у 2005-му: «Ми мусимо визнати, що розвал Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою сторіччя». Сьогодні в Грузії я хочу сказати головно і чітко: розвал Радянського Союзу був благословенням для грузинів, поляків, українців, так само як і для всієї Центральної та Східної Європи. І я переконаний, що для росіян теж» [13]. Ця інформація, що прозвучала в ефірі української редакції радіо «Свобода», стала своєрідною передмовою до серії матеріалів, що увійшли до спецпроекту й були оприлюднені згодом. Пер-

шими з них були детальні розповіді про унікальну мирну акцію «Балтійський шлях» – масштабний протест мешканців Латвії, Литви та Естонії, які 23 серпня 1989 року, узявшись за руки, символічно об'єднали Таллінн, Вільнюс і Ригу, протестуючи проти незаконного приєднання країн Балтії до СРСР. У цьому заході взяло участь понад два мільйони людей. ЮНЕСКО визнало «Балтійський шлях» феноменом ненасильницького опору та ухвалило рішення включити документальні матеріали про цю подію до міжнародного реєстру програми «Пам'ять світу».

Основою спецпроекту «1989: як падав комунізм на Сході Європи» стали тематичні матеріали, присвячені детальному висвітленню перебігу демократичних перетворень у кожній із країн, які тридцять років тому позбулися комунізму. Першою з таких держав була Польща. Журналісти української редакції радіо «Свобода» детально розповіли не лише про особливу місію польської профспілки «Солідарність» у розвалі соціалістичної системи в себе на батьківщині, але й про одну із провідних ролей, яку вона відіграла в руйнуванні всього комуністичного табору, детонуванні революційно-демократичних змін, що охопили Східну Європу.

У спецпроекті наголошувалося, що кожний четвертий поляк у 80-х роках минулого століття належав до профспілки «Солідарність», організація об'єднувала 10 мільйонів людей, її очолював харизматичний лідер Лех Валенса. Основним досягненням польської «Солідарності» стало створення громадянського суспільства, яке зуміло протистояти авторитарному режимові й перемогти його [9].

Окрему увагу звернено на події в Угорщині, де 1989 року було утворено нове політичне об'єднання «Опозиційний круглий стіл», безпосереднім наслідком діяльності якого стало проведення пан'європейського пікніка поблизу угорсько-австрійського кордону. Пан'європейський пікнік, що відбувся 19 серпня 1989 року, на думку науковців, посідає особливе місце в історії Східної та Центральної Європи і став своєрідною передмовою до падіння «залізної завіси». Журналіст, оцінюючи вагу цієї акції, слушно вказує, що це була перша, символічна «діра», зроблена в споруді, яка буквально розділила Європу як за ідеологією, так і за способом життя: «Підходи до обнесених колючим дротом кордонів із країнами західної демократії зазвичай були ретельно замінювані й укріплені різноманітними охоронними об'єктами, щоб запобігти переходові незгодних з політикою владних режимів громадян на іншу територію» [8].

У матеріалі осмислюється епохальне значення пан'європейського пікніка, під час якого було відкрито один із контрольно-пропускних пунктів між ще соціалістичною Угорщиною та капіталістичною Австрією. Це дало змогу вперше за час існування «залізної завіси» безперешкодно перетнути угорсько-австрійський кордон, а фактично межу розподілу між соціалістичним і комуністичним таборами, і тим самим розпочати процес вільного пересування до країн Заходу.

9 листопада 1989 року було зруйновано Берлінську стіну – основний символ поділу німців на дві держави, поділу Європи та поділу світу на дві антагоністичні системи. У спецпроекті журналісти української редакції радіо «Свобода» показали глибоку символічність того, що відбулося в розділеній столиці Німеччини. «Берлінська стіна» була головним синонімом до «залізної завіси», яка на десятиліття постала між народами та країнами: «Ганебна стіна», як назвав її Віллі Брандт, четвертий канцлер ФРН і лауреат Нобелівської премії миру, не тільки міцно пов'язана в масовій свідомості з історією Німеччини і Холодною війною – вона стала символом варварського ставлення влади до долі звичайної людини – в будь-який час, в будь-якій частині світу» [10]. Історики відзначають, що падіння Берлінської стіни було надзвичайно важливим кроком у руйнуванні комуністичної системи в Європі, але водночас підкреслюють, що реальний відлік падіння «імперії зла» (за визначенням американського президента Рональда Рейгана) розпочався ще задовго до цього. До речі, на цьому наголошує також один із лідерів польської «Солідарності», журналіст Адам Міхнік: «Сам процес, принаймні так це виглядає, якщо дивитися на події з Варшави, почався у серпні 1980 року, коли великий страйк на Гданській верфі поставив під сумнів легітимність диктатури комуністичної партії, яка називала це «диктатурою пролетаріату». То була надзвичайна подія – пролетаріат виніс вирок диктатурі пролетаріату – і найбільша поразка комуністичної системи. І процес демонтажу Берлінської стіни почався саме там і саме тоді» [5, с. 23].

Українська редакція радіо «Свобода» в межах спецпроекту присвятила цій історичній події низку матеріалів, які свідчать про глибоке та ретельне заглиблення в тему, прагнення різними каналами донести її до якомога ширшої аудиторії. Це радіо-програми з текстовим викладом на сайті, відеосюжети, фоторепортажі, іконографіки, навіть окремі своєрідні «путівники», у яких детально розповідається, що насамперед варто читати, слухати та дивитися про падіння Берлінського муру.

Відразу після падіння Берлінської стіни відбулася Оксамитова революція в Чехословаччині, одним із головних результатів якої стала не лише перемога опозиції, але й обрання президентом країни її лідера – Вацлава Гавела. Революція пройшла мирно, без використання зброї та кровопролиття. Але на це були свої причини: «КПЧ (Комуністична партія Чехословаччини – І. Ц.) здала владу без бою насамперед через те, що перестала відчувати підтримку Советського Союзу. Вона не звикла вирішувати щось сама, без советського благословення...» [3, с. 357]. Журналісти української редакції радіо «Свобода», центральний офіс якої зараз розмішено в Празі, записали чимало інтерв'ю з безпосередніми учасниками Оксамитової революції, частина з яких доступна для ознайомлення на сайті редакції.

Не оминули увагою в спецпроекті «1989: як падав комунізм на Сході Європи» криваві події в Румунії, де впродовж 17–25 грудня 1989 року під час повалення комуністичної диктатури Ніколае Чаушеску загинуло понад тисячу протестувальників, а більше трьох тисяч було поранено. Саме в Румунії повалення комуністичних режимів перестало бути безкровним та «оксамитовим» [2].

У низці матеріалів української редакції радіо «Свобода» нагадали, що в Україні комунізм похитнувся так само, як і в сусідніх європейських країнах. Центральними стали розповіді про проведення 8–10 вересня 1989 року установчого з'їзду «Народного руху за перебудову» (згодом Народного руху України – НРУ), що став головною силою у здобутті Україною незалежності. Журналісти детально розповіли, як відбувалися ці знакові для новітньої національної історії події, узяли кілька інтерв'ю з безпосередніми учасниками та організаторами установчого з'їзду НРУ.

Таким чином, у межах спецпроекту українська редакція радіо «Свобода» зуміла всебічно показати нерозривний зв'язок історичних подій, які охопили Європу 1989 року та осторонь яких не залишалася й Україна. У матеріалах об'єктивно відображено, що аналогічні суспільно-політичні зрушення почалися в нашій державі, щоправда, з певним запізненням (оскільки вона все ще залишалася частиною Радянського Союзу), але в повній синхронності й логічному зв'язку з революційними змінами, що відбувалися в європейських країнах-сусідах.

Українська редакція «Голосу Америки» присвятила подіям 1989 року в Східній Європі кілька інформацій. Головною з них було оприлюднення заяви тодішнього президента США Дональда Трампа з нагоди Національного дня пам'яті жертв кому-

нізму, у якій він нагадав, що 2019 року день пам'яті жертв комунізму збігся в часі з 30-ю річницею падіння Берлінської стіни: «9 листопада 1989 року рішучі чоловіки і жінки втілили у життя слова президента Рональда Рейгана, зруйнувавши цей символ тоталітаризму і показавши цілому світові, що демократія і верховенство права завжди будуть торжествувати над пригнобленням і тиранією» [12].

Українська редакція ВВС відгукнулась на відзначення 30-ліття з часу падіння комунізму в Східній Європі лише одним матеріалом, однак ним стало дуже зворушливе інтерв'ю з учителем із Дніпропетровщини О. Клімовим, який разом із дружиною 1974 року як турист відвідав НДР. Колишній педагог у розмові з кореспондентом української редакції ВВС пригадав десятки цікавих деталей, що характеризували той час, пронизаний тотальним стеженням, підозрами і страхом перед спецслужбами. Особливо в розповіді О. Клімова вражає епізод, коли він гуляв біля Бранденбурзьких воріт, де якраз проходила стіна, що розділяла Берлін на дві частини: «Я стояв з одного боку, хтось з іншого, і ми, як два барани, стояли по обидва боки стіни і дивилися один на одного» [7].

Усі статті української редакції DW, у яких висвітлювалося те, що відбулося впродовж 1989 року, так чи інакше аналізували причини та наслідки руйнування Берлінської стіни. Центральним серед них став спеціальний репортаж «Як у Берліні відзначали 30-річчя падіння Берлінського муру», де детально розповідається, як уряд Німеччини, президенти-гості із сусідніх країн, громадськість без зайвої пики та спеціальної режисури згадували ліквідацію ганебного кордону, який упродовж десятиліть розділяв німецьку державу та народ. Не було надмірних урочистостей, натомість виступали школярі та звичайні громадяни. В одній із промов прозвучав вражаючий за своєю абсурдністю факт, що яскраво характеризує ті часи: «Жителі НДР поспішали стати старими, оскільки тільки після досягнення 65 років, після виходу на пенсію, їм дозволяли виїжджати та відвідувати родичів у Західному Берліні та в Західній Німеччині» [1].

Водночас численні політичні аналітики та оглядачі у своїх коментарях українській редакції DW, оцінюючи падіння Берлінського муру із 30-літньої перспективи, неодноразово наголошували, що ця подія в історичній перспективі мала для людства неоціненне значення. Було зруйновано не просто зловісний символ поділу світу на дві антагоністичні частини, це стало зримим кінцем завершення поневолення Радянським Союзом країн Східної Європи, а також початком розпаду самого СРСР.

Українська редакція радіо «Ватикан» також не оминула увагою падіння Берлінського муру. Серед кількох матеріалів основним є звіт про виступ Глави Католицької Церкви перед послами країн, що підтримують двосторонні стосунки з державою Ватикан. У промові Папа Франциск, зокрема, наголосив, що ця подія «стала завершенням «Холодної війни», а країни Східної Європи віднайшли свободу після десятиріч утисків» [4]. Загалом Глава Католицької Церкви неодноразово восени 2019 року у виступах згадував про знесення Берлінського муру, акцентуючи на тому, що його руйнування запалило «нові сподівання миру», які поширилися на увесь світ.

Висновки і пропозиції. Надзвичайно важливою є увага масмедіа до знакових подій, що вплинули на долю не лише людства загалом, але й кожної країни зокрема. Уміння виокремити найважливіші факти, знайти відповідну форму подання та максимально зрозуміло донести їх до аудиторії – усе це підтвердження журналістського професіоналізму.

Вивчення численних матеріалів українських редакцій «Голосу Америки», ВВС, DW, радіо «Ватикан» і «Свобода», присвячених 30-літтю падіння комунізму в Східній Європі, засвідчило, що журналісти не лише вдало послуговуються новітніми технологіями, які використовуються в сучасному конвергентному ньюзрумі, але насамперед різнобічно та детально висвітлюють вагомні історичні події, факти та явища. Важливим у цьому є те, що змістове наповнення значної частини запропонованих матеріалів має на меті нагадати українцям про те, як повалення Берлінського муру вплинуло на становлення України як держави, сприяло відновленню її незалежності.

Особливу цінність у цьому контексті становить спецпроект «1989: як падав комунізм на Сході Європи» української редакції радіо «Свобода». Саме в ньому не лише показано детальну суспільно-політичну картину того, що відбувалося в державах-сателітах СРСР, але й пояснено, чому Україна, будучи частиною Радянського Союзу, однією з найбільш стероризованих країн, так відстала в соціально-політичному сенсі від своїх західних сусідів. Усі ці матеріали спонукають аудиторію думати, розуміти теперішню російську військову агресію щодо України як наслідок прагнення Росії відновити свою імперську велич після уявної «поразки» в холодній війні. Матеріали, присвячені 30-річчю падіння комунізму в Східній Європі, – це також нагадування, що здобуту свободу дуже легко втратити.

Дослідження способів висвітлення цієї важливої та масштабної теми в ЗМІ залишає велике поле для діяльності не лише науковців, що вивчають соціальну комунікацію, але й представників інших наукових напрямів – істориків, соціологів, психологів тощо.

Список літератури:

1. Жолквер М. Як у Берліні відзначали 30-річчя падіння Берлінського муру. URL: <https://p.dw.com/p/3SIQ2> (дата звернення: 10.09.2021).
2. «Його дружина померла в нього на руках». Румунська революція не була «оксамитовою». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rumunia-padinnia-rezhymu-ceausescu-30-rokiv/30332363.html> (дата звернення: 10.09.2021).
3. Кайзер Д. Дисидент. Вацлав Гавел. Київ : Темпора, 2012. 424 с.
4. Коцур Т. Папа про виклики, які стоять перед міжнародною спільнотою. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2019-01/papa-pro-vyklyky-yaki-stoyat-pered-mizhnarodnoyu-spilnotoyu.html> (дата звернення: 10.09.2021).
5. Міхнік А. «Я пам'ятатиму цей день усе своє життя». *Берлінська стіна. 20 років потому*. Державний департамент США. Бюро міжнародних інформаційних програм, 2009. 68 с.
6. Падіння Берлінського муру – це і наше свято. URL: <https://dif.org.ua/article/padinnya-berlinskogo-muru-tse-i-nashe-svyato/> (дата звернення: 10.09.2021).
7. Піддубна О. Берлін в 1974-му: «Ми стояли по два боки Стіни, як барани, і дивилися один на одного». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50343413> (дата звернення: 10.09.2021).
8. Плоскіна В. Як падав комунізм у 1989-му: 30 років Пан'європейському пікніку на кордоні Угорщини з Австрією. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30115969.html/> (дата звернення: 10.09.2021).
9. Савицький Ю. 1989: Чому польській «Солідарності» вдалося повалити комунізм? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-polskij-solidarnosti-vdalosia-povalyty-komunizm/30163237.html/> (дата звернення: 10.09.2021).
10. Смірнова М. На шляху з Німеччини до Німеччини. Що читати, слухати і дивитися про падіння Берлінського муру. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/berlin-wall-in-culture/30252334.html/> (дата звернення: 10.09.2021).
11. Сучасна українська політика: політика і політики про неї. Спецвипуск: Європейська перспектива. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2009. 332 с.
12. Трамп виступив із заявою щодо Національного дня пам'яті жертв комунізму. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/den-pamyati-zhertv-ko/5156737.html> (дата звернення: 10.09.2021).
13. Туск: розвал СРСР був не катастрофою, а благословінням – в тому числі і для росіян. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tusk-pro-rozval-srsr/30049090.html/> (дата звернення: 10.09.2021).

Tsyperdiuk I. M. 30TH ANNIVERSARY OF THE FALL OF COMMUNISM IN EASTERN EUROPE IN THE PROGRAMS OF THE UKRAINIAN EDITORIAL OFFICES OF THE VOICE OF AMERICA, BBC, DW, VATICAN RADIO AND RADIO LIBERTY

The article investigates the materials of the Ukrainian editorial offices of the Voice of America, BBC, DW, Vatican Radio and Radio Liberty dedicated to the 30th anniversary of the fall of communism in Eastern Europe. The content of the programs is the interpretation of important historical events, such as the first elections in Poland with the opposition participating, holding a round table in Hungary with the signing of a free election agreement, the fall of the Berlin Wall and the bloody revolution in the Czech Republic, the bloody revolution in Romania.

The large-scale special project of the Ukrainian editorial office of Radio Liberty "1989: How Communism Fell in Eastern Europe" was considered in terms of which journalists created the materials of different genres – analytical articles, radio interviews, videos, photo reports, radio programs with text on the website, iconography, even some kind of "guides", which tell in detail what to read, listen to and watch about the fall of the Berlin Wall. They testify the deep insight into the topic, journalistic professionalism, the desire of various channels to convey it to the widest possible audience with the usage of the modern possibilities of the convergent newsroom.

It was found out that the Ukrainian editorial office of Radio Liberty was able to demonstrate that the events that swept Europe in 1989 also affected Ukraine, where the same socio-political processes took place with some delay since it was part of the Soviet Union.

It has been shown that the Ukrainian editorial offices of the Voice of America, BBC, DW, and Vatican Radio covered the events surrounding the fall of the Berlin Wall and the end of the Cold War to a lesser extent. At the same time, all Ukrainian editorial offices (Voice of America, BBC, DW, Vatican Radio and Radio Liberty) in their materials dedicated to the 30th anniversary of the fall of communism in Eastern Europe, aimed primarily to remind Ukrainians of this historic event and its impact on the formation of Ukraine as a state and the restoration of its independence.

Key words: *the Ukrainian editorial office of the Voice of America, BBC, DW, Radio Liberty, Radio Vatican, Berlin Wall, the Cold War, Eastern Europe, communism.*